

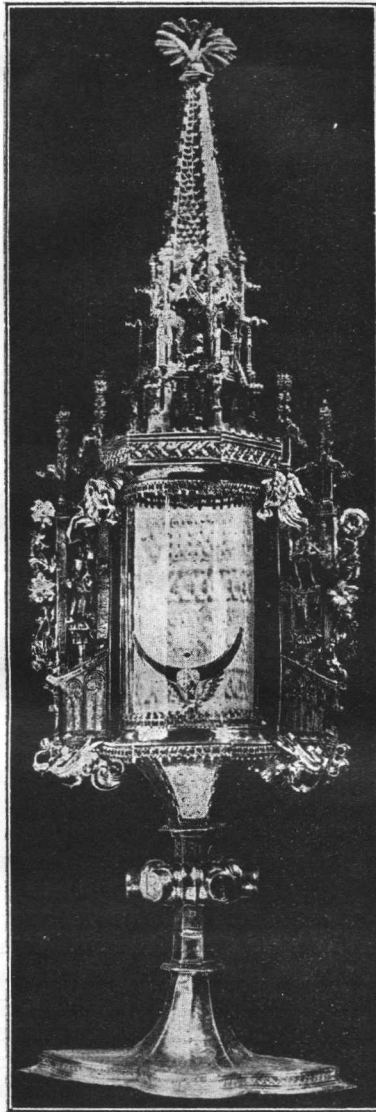
GJURO SZABO: MONSTRANCE I KADIONICE U NAŠIM CRKVAMA

Govoreći o kaležima u našim seoskim crkvama, pokazao sam, kako je svako vrijeme znalo stvoriti i lijepe i značajne komade, koji su svoju vrijednost zadržali kroz stoljeća, dapače je i povećali. Istina, i tu se zapažao neki konzervatizam, koji je upotrebljavao oblike minulih epoha do u kasne dane drugih epoha. Sve do drugoga decenija XIX. stoljeća dobivao je naime svaki komad pečat svoga vremena. XIX. stoljeće izgubilo je pak vezu s prošlošću, neko umrtvenje je nastupilo, pa je umjesto osjećanja, koje se prije nalazilo i u jednostavnih majstora došla silna pustoš. Nije ni čudol! Prije bi nabava i izradba kakova važnijega komada bilo djelo cijele općine; svi bi se zanimali, svi na svoj način surađivali, svi bi željno dovršenje iščekivali. To je bila stvar svijuu, a majstor mandatar svijuu. Kasnije je toga svega nestalo: i kalež i monstrancu naručilo bi se, kao da se radi o kakvoj krpi, a kad bi došla, došla bi — pa nikome ništa!

Pomalo je počelo XIX. stoljeće osjećati, da mu nešto važno nedostaje, pak se pomišljalo, da se manjak originalnosti dade naknaditi studijem. I doista: studiralo se sve i sva, ali sve ostade jalovo, sve papirnato, es fehlte, što no riječ, das geistige Band! Pa onda razumijemo, kako je ova nabubana umjetnost izgledala u praksi sve do pod kraj XIX. stoljeća, kad se uvidjelo, da se umjetnost mora umjeti, a ne naučiti. Umjetnik mora samo stvarati, a učenjakova je zadaća ispitivanje i iznalaženje onih zakona, koji se u djelima umjetnikovima nesvjesno fiksirali i otkrili.

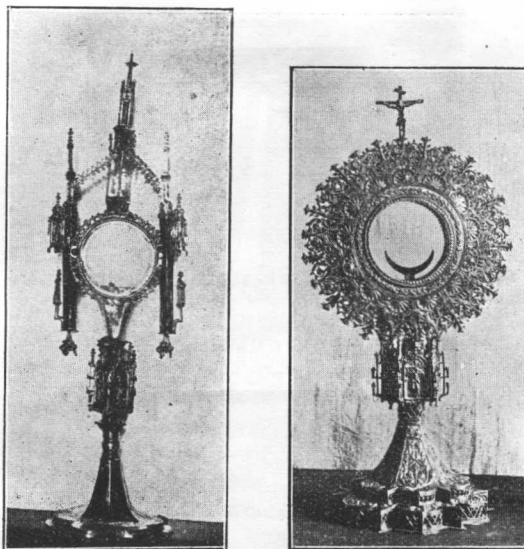
Monstrancija (ostensorium) razmjerno se je kasno počela upotrebljavati. Ta nije je ni trebalo, dok se hostija spremala samo u manjim neuglednim posudama (pyxis), a nije se nikako izlagala. Tek onda, kad je papa Ivan XXII. (1314.—1334.) naredio tijelovsku proslavu na spomen posljednje večere, pa se hostija u procesiji nosila i izlagala, nastade potreba za osobito ukrašenom napravom, pa se tako razvila monstrancija, koja se barem u početku prislanjala uz oblike relikvijara.

To je bilo u vrijeme gotike, i zato nema pravih monstrancija iz ranijega doba, a kasna gotika pokazala je svu svoju dekorativnu snagu pri ukrasivanju monstrancija. I nije čudo, da se baš obilje starih i lijepih primjeraka sačuvalo; ti su se objekti kao unika svake crkve kud i kamo pomnije čuvali. Prema svojoj važnosti imala je veća crkva i više monstrancija. Napose valja istaknuti, kako su se otmjeni rodovi trsili, da svojim crkvama podare što ljepše monstrance. U popisu lepoglavskih crkvenih starina, što su na žalost za nas za uvijek izginule, a koje je Ivaniš Korvin poklonio, kad je slavio zadušnice za svoga oca kralja Matiju Korvina, navodi se i veoma skupocjena monstranca, i nije nemoguće, da je to ona monstranca, koja se čuva u riznici stolne crkve zagrebačke, a opisao ju je dr. Izidor Kršnjavi u »Viestniku hrv. arkeol. društva«, God. I., br. 1, str. 16. (Zagreb 1879.). Vannredno je lijep primjer gotске monstrance, navodno zadužbina roda Franka-

Monstranca crkve u Hreljnu, djelo XV. stoljeća.

pana, monstranca u Hreljnu u Primorju, djelo iz kraja XV. stoljeća. Na šesterostranom, gravirama urešenom podnožju izrađen je šesterostrani nodus, a odavde se podnožak širi, da bude podoban podnijeti vijencem urešeni stakleni cilindar, u kojem je smještena lunula za konsekranu hostiju. Ovaj je stakleni cilindar za hostiju skroz nepraktičan, ali se valja sjetiti, da je monstranca natijesno po svom postanju vezana s relikvijarom, gdje je za pohranu svetih moći (dijelovi ruke, noge i t. d.) bio cilindar veoma podesan. Sa strane cilindra stoje po dva stupa, gotskim fjalama završena, dolje gotskim ornamentom pripojena, a između tih stupića stoji

Kasnogotska monstranca iz stolne crkve u Novom (Primorje). — Monstranca iz crkve u Bribiru.

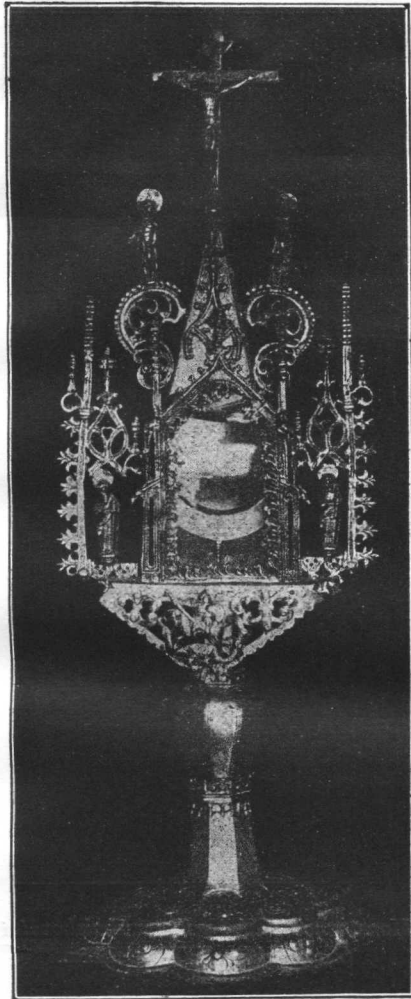
po jedan svetački lik. Bogato, kasnogotski stilizovano lišće ovija se oko tih stupića. Na gornjem kraju cilindra postavljen je krovčić: šest prozorčića flankira šest anđelića, a u tako učinjenom prostoru stoji kipić sv. Jurja, koji ubija zmaja. Šiljati, šesterostrani gotski krov sa krabama završuje ovo vanredno skladno, a opet veoma bogato izrađeno remek-djelo zlatarske umjetnosti.

U Primorju sam naišao na dosta znatan broj gotskih monstranca. Većinom su to jednostavnije radnje, kao na pr. monstranca u Novom, gdje je već nestalo staklenoga cilindra, pa je zamijenjen sa staklenim plosnatim okruglim ormarićem, koji formi hostije bolje odgovara. Osobito je umjetno izrađen nodus, urešen filijalama i gotskim kružištem (Masswerk), te kipićima svetaca. Sasvim je srodan komad u Ledenicama u Primorju; oba su rada iz kraja gotске epohe, a odlikuju se ponešto možda i prevelikom elegancijom, tako, te je stabilitet monstrancija znatno smanjen.

Upliv venecijanske gotike izražava se očito u monstranci crkve u Bribiru. Na veoma bogatom, s probojcem urešenom podnošku, diže se nodus, što ga čine šest, gotskim kružištem urešenih prozorčića. Na ovom je usađen vijenac od prebogato složenih gotskih i orijentalnih ornamentata, sredinu vijenca zaprema stakleni ormarić sa lunulom, a krucifiks završuje ovo lijepo djelo zlatarske vještine.

Ni u našim stranama ovdje Save nijesu gotske monstrance rijetke, a gotovo sve potječu iz veoma kasnoga doba, kada je gotika već domirala, pa se samo svojim ornamentima održala kroz par daljih decenija. Ali u svemu se opaža, da je njeno vrijeme već prošlo. Osobito se to vidi u onim komadima, kod kojih je konstruktivnost sasvim uzmakla pred ornamentom, pa je nastala katkad i nezgrapnost. Ogleđajmo nekoliko komada.

Župna je crkva u Desiniću pod Vel. Taborom bila gotska građevina, koju je moderna (t. zv.) restauracija upravo iznakazila. Njena je monstranca djelo — po svoj prilici domaćeg — majstora iz godine 1639. Pod-

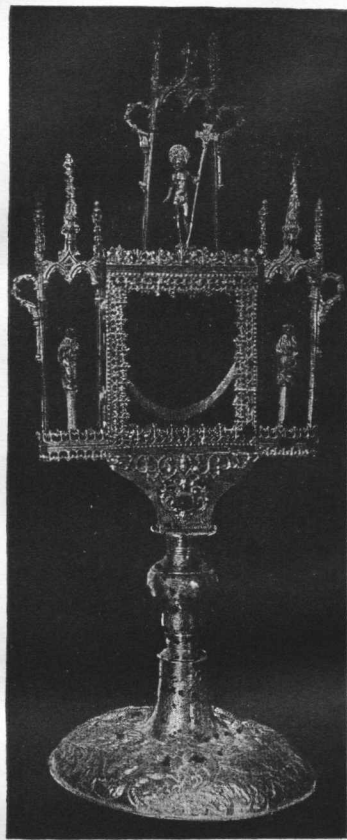
*Monstranca župne crkve u Desiniću
(Zagorje) iz godine 1639.*

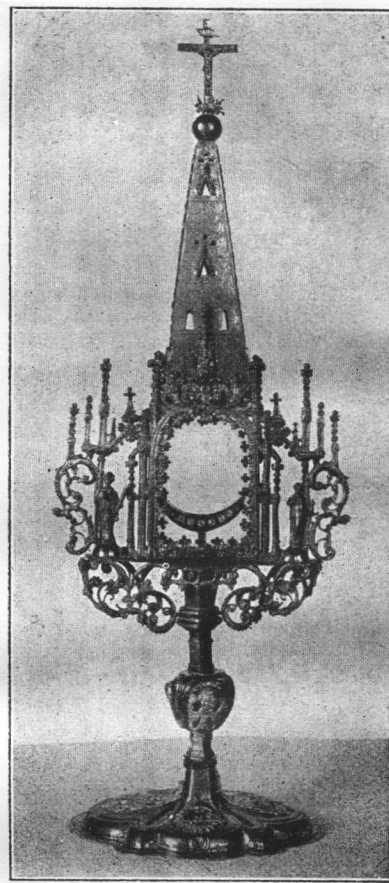
*Monstranca župne crkve u Maču
iz godine 1660.*

nožak je težak, desetorostran, nodus se jedva ističe, a na trokutu, na kojem je usađen ormarić za hostiju, prikazan je patron crkve sv. Juraj. Ormarić završen krovicom, na kojem je krucifiks, postrance između fijala i kružišta po jedan svetac, a pored krovića na značajnim, već gotovo baroknim ornamentima, stoji opet po jedan svetac. Na monstranciji je zapis: T. R. P. TF. D. P. 1639., ali ga do danas nije uspjelo odgonetnuti; svakako su tu inicijali neznanođa donatora.

Po vremenu je ovoj monstranciji najbliža monstranca iz M a č a u Hrv. Zagorju. Podnožak osmerostran, probojcem urešen, nodus — sploštena jabuka, ormarić za lunulu četverostran, a njemu postrance u dva gotski uokvirena prostora kipići svetica. U prozorčiću nad ormarićem kipić madone, a tek kao natuknut krovic, završen križem. Vizitator je došao te

*Monstranca župne crkve u Loboru
nastala oko godine 1680.*

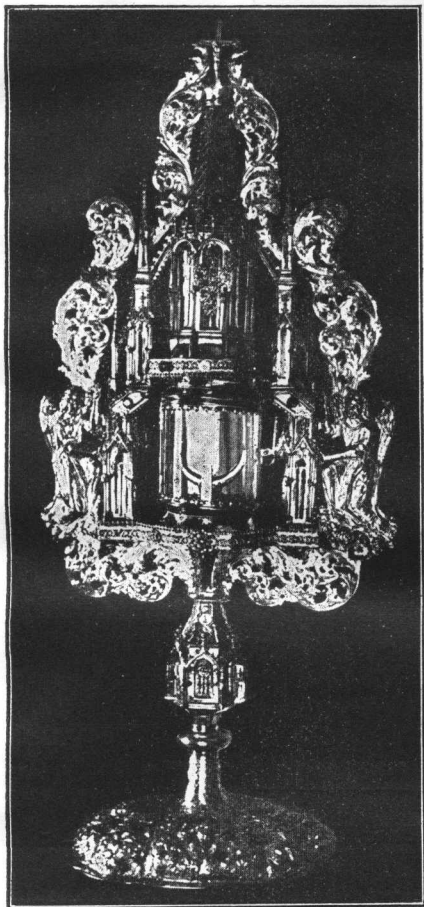

*Monstranca župne crkve u Bedekovčini
(Zagorje) iz XVII. stoljeća.*

godine, da pregleda crkvu; monstranca još nije bila gotova, ali su je oni željno iščekivali. Ovu neobično skladno izrađenu umjetninu, koju nijesu ni kasniji privjesci iznakazili, darovao je ondašnji Plemić Humski, kako svjedoči zapis: G: D: IOAN. HVMZKI. HOC; OPVS AD LAVDEM DNI ET: B: M: V: EIUSDEM: ECCLESIAE IN MACHE. FIERI - CVRAVIT. ANNO DNI † 1 † 6 † 6 † 0.

Iz nešto kasnijega je vremena monstrancija župne crkve u L o b o r u, nastala je možda oko godine 1680. Čini se, da je podnožak dodan od drugoga kojega komada, taj je sasvim barokan s čakanovanim cvjetnim ornamentima. Gornji je dio srodan onom u monstranci iz Mača, tek je nekako razvučen, neskladan i prazan.

Zanimljiva je monstranca u B e d e k o v č i n i, koja je prije pripadala drugoj crkvi. Na podnošku i nodusu prikovani su ornamenta, a to pokazuje, da je tu pred nama rad iz vremena oko god. 1680.—1690. I forma nodusa i gracilnost podnoška to potvrđuje. Na taj je podnožak nasaden ormarić s lunulom; kipići sv. Petra i Pavla stoje postrance među gotskim fijalama,

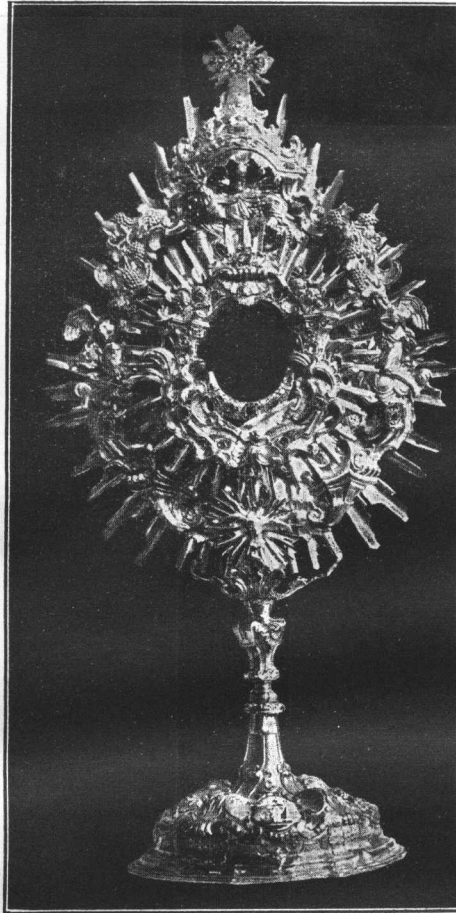

Monstranca samostanske crkve u Varaždinu. Djelo kasne gotike i baroka.

Monstranca samostanske crkve u Krapini iz kraja XVII. stoljeća.

a nad ormarićem diže se gotovo nezgrapno visoki krov. Sasvim su već renesansni ornamentalni dijelovi, koji u četiri komada vežu podnožak s krovom, a podsjećaju znatno na t. zv. Algenmuster u ornamentima onoga doba. Na prelazu od ormarića prema krovu nalazimo gotsku fijalu, koja se diže između dviju košarica s cvijećem (Füllhorn), motiv čisto barokni. Ovakove ornamentalne dijelove, kakvi su tu u donjem dijelu, našli smo u gotičkoj monstranci iz Desinića, kao postamente dvaju svetaca uz krović, koji se tu onako jako niti ne ističe. Mnogo je više čista od primjesa kasnijega doba veoma velika monstranca u Maruševcu, koja gornjim dijelom naliči monstranci u Loboru. Svakako spada monstranca fratarske crkve u Varaždinu među najogromnije egzemplare svoje vrste. Pisalo se o njoj kao da potječe iz veoma davnih vremena. To ne stoji. Podnožak je

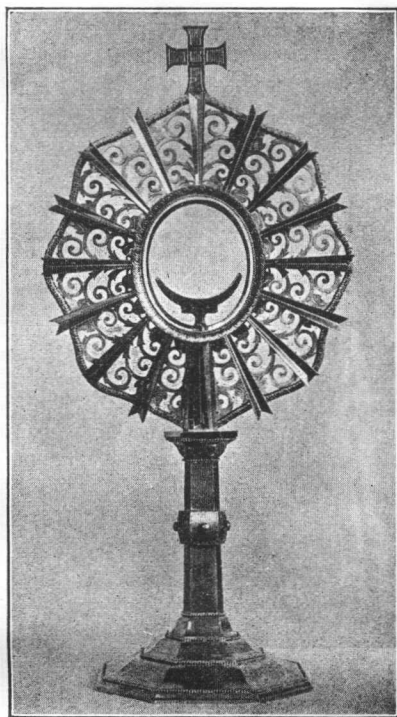

Monstranca nove župne crkve u Belcu iz godine 1755.

posve barokni, nodus gotski sa kasnogotskim ornamentima, lunula je u staklenom cilindru, pokraj kojeg su sa svake strane arhitektonski gotski ornamenti, koji se nastavljaju prema krovu, završenim s krucifiksom. Sve je to uokvireno baroknim ornamentima, koji se dadu na sreću i skinuti, jer je ovako ornamentovana monstranca prava neukusnost.

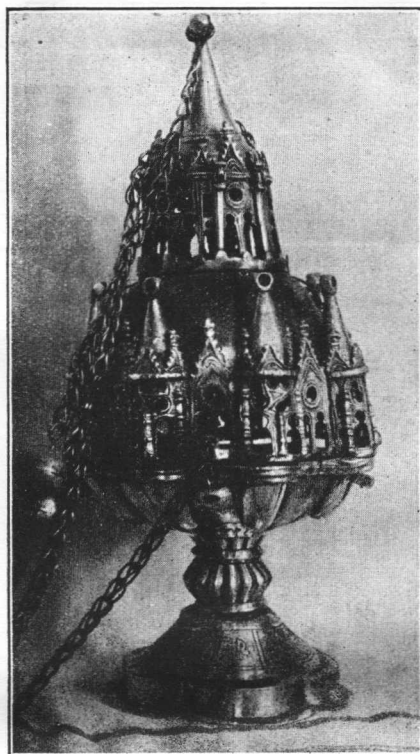
Renesansne su monstrance sasvim drugojačije. Okrugli ili ovalni ormarić opasan je vijencom pozlaćenih zraka i pričvršćen na podnožak, kako smo ga srodna našli u kaležu istoga vremena. I takovih ima dosta znatan broj u našim crkvama, a osobito je lijep primjer takove monstrance u fratarskoj crkvi u Krapini. Na elegantnom podnošku sa prikovanim ornamentima — to pokazuje na vrijeme postajanja oko g. 1680. — izrađen je vijenac zlatnih traka s ormarićem i lunulom. Madonin kipiće čini zaglavak, andjeoska glavica veže vijenac s podnoškom, a druga čini prelaz do kipića Madone.

Nemir baroknoga doba pokazuje se na svakom djelu onoga doba. Želja za bujnošću, za bogatstvom i prostora i boja i oblika vanredno

Monstranca, djelo najnovijega vremena.

je značajna za to minulo doba. Konstruktivno ne podaje ništa nova. Ornamenat je dominantan; on se priljubljuje u svaki dijelak baroknih tvorevina. Tako je i s monstrancom. Priopćujem ovdje najznačajniju. Ima ih inače bezbroj u svim našim crkvama sve do najnovijega vremena. Dakako, onoga sjaja, osebujnoga sklada i otmjnosti uza sve bogatstvo nema nijedna monstranca iz kasnijih dana. Većinom su to poslije neukusne, pretrpane radnje, pripremljene za otupjelu masu, koja voli mnogo koječesa, a ne zna se zadovoljiti s manjim i ukusnijim. Nova župna crkva u B e l c u u Zagorju posjeduje takovu divot monstrancu iz godine 1755., remekdjelo zlatarstva onoga vremena. Opis nam iz onoga doba veli, da je za tu monstrancu potrošeno 150³/₈ loti srebra, da je urešena sa 56 rubina, 10 smaragda, 15 ametista, 4 hijacinta, dvije geme i 12 granata. Te su dragulje darovali župan varaždinski Nikola Bedeković i zagrebački kanonik Nikola Terihaj, za koga kaže vizitator, da je dobar čovjek, ali da troši mnogo na »nepotrebne stvari«. Mnogo se tih »nepotrebni stvari« N. Terihaja sačuvalo: kaleža, oltara i t. d. Na podnošku, koje se nešto suviše vitko diže do slaboga nodusa ima i emajlovanih slika, među njima i slika sv. Nikole. Duh sveti usaden je nad nodusom, zlatne se zrake gotovo sakrivaju pod masom ornamentata, angeli i angjeoske glavice flankiraju ovalni ormarić sa lunulom, a gore sjedi pod baldahinom lik boga oca. Križ završuje gore monstrancu. Srebro su za taj komad darovale dvije gospodje, ali napis spominje samo N. Terihaja: AMORI = DIVINO & BMAE = VIR : MARIAE = IN NOVA. ECCA. BELLECENSI. TAUMAtur GAE = R † IMI = D. NICO: TERI-

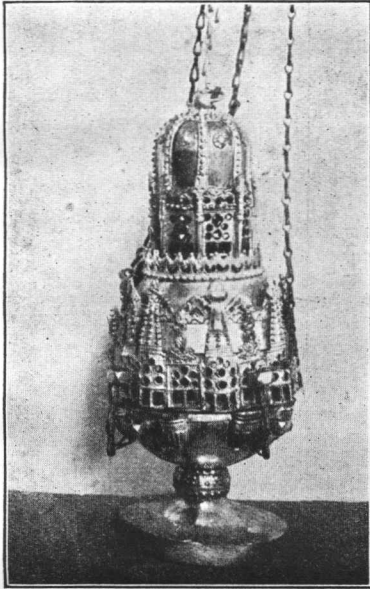

*Kadionica samostanske crkve u Iloku,
djelo kasne gotike.*

HAY, ABBATIS S. NICOLAI = DE SAGHY = CAth: ECCAE = ZAGr:
CAN & ArCH : DVVICZENSIS PIETAS. 1755.

Moderno je doba prešlo preko bezbrojnih imitacija i pokušalo, da stvori nove monstrance u novim oblicima. Gotovo su sve konstruktivno ovisne o renesansno-baroknim tvorevinama, tek su jednostavnije, ornamenat ne kida konstruktivnosti, već joj se podređuje. Ali to je sve lijepo, tek manjka ono sveto uzbuđenje kod tih radova: prije je uz vještinu bilo i duboko religiozno osjećanje i u majstora, pa se to usadilo i u njegovo djelo. U današnje je vrijeme toga nestalo. Ma da imademo i vrlo dobrih modernih tvorevina, opet posizu za starim oblicima, misleći, da se u njima sakriva onaj izgubljeni osjećaj. Ali tu je opet samo forma, a nema onoga dubokog duha religioznosti, koji je udario pečat radovima starih majstora, od kojih su gdje koji i sami bili redovnici i sveštenici. Prelazim na opis kadionica.

Kako se kadionice vrlo mnogo upotrebljuju, nije čudo, da su stariji egzemplari dosta rijetki, a od ovih starih se primjeraka sačuvali gotovo samo oni, koji su se tek u svečane dane upotrebljavali. Iz gotičkog doba nalazi se tu i tamo po koji komad u još upotrebljivom stanju. Među takova turibula spada u prvom redu kadionica samostanske crkve u Iloku. Na nešto zdepastom podnošku s nodusom usađena je donja polukrugla kadionica, urešena naizmjenice gotskim tornjićima i prozorčićima, u kružistu se pokazuju t. zv. Fischblasenmotivi, znak vrlo kasne gotike.

Kadionica samostanske crkve u Šarengradu (Srijem).

Kadionica župne crkve u Ivanićgradu iz godine 1656.

Jednako je urešen i tornjić na gornjoj polukugli, koji svršava s čunjastim krovićem. Nije jasno, kako i kada je ovo djelo iz masivnog srebra dospjelo u Ilok; možda je to bila kadionica samostana u Olovu, odkuda su fratri odbjegli u Ilok. Na podnošku je upisano, većinom majuskulom, FRATER./ GREGORIVS MASNOVICH/, a čini se, da je kod opravaka jedan dio napisa i otpao. Svakako je tu označeno ime donatora, a taj je Masnović bio godine 1596. i godine 1614. provincijal Bosnae Argentinae (Srebrene). Po tom će i ovaj komad spadati u doba podkraj XVI. stoljeća. U cijelosti je ovo djelo veoma skladno, pa ima nekako arhaički karakter, što ga podaje donekle i sama masivnost kadionice.

U nedalekom Šarengradu nalazi se kadionica iste vrste, ali iz daleko kasnijega doba. Majstor je znao još za gotske oblike, ali ih nije više razumio, već ih na svoju okrenuo, a nije se klonio ni čisto baroknih ornamentata, pa je sve u svemu stvorio lijepo djelo, kojem se može prigovarati samo to, da se ornamentat previše ističe.

Pravo djelo kasne gotike jest kadionica u župnoj crkvi u Ivaniću. Podnožak zvjezdolik, donja kalota šesterostrana, urešena gotskim kružištem, a gornji je dio sav sakriven u sklopu gotskih rebara i fijala, tako, da cijela kadionica daje dojam rastrganosti. Napis na njoj podaje oznaku vremena postanja: THURIBVLVM IVANICENSIS E 1656 M B.

Renesansa i barok učinili su svoje kadionice nešto više trbušaste, a urešavali bi ih na svoj način svojim ornamentima. Lijepe primjere crkvenoga posuđa, pa napose i kadionica, koje su u jedno vrijeme nastale, čuvaju crkve na Trškom Vrh u kod Krapine i u Belcu. XIX. stoljeće nije

*Kadionica crkve na Trškom Vrhu
kod Krapine iz XVIII. stoljeća.*

stvorilo nikakvih svojih tvorevina, već se zadovoljilo i tu kopiranjem, tek u najnovije doba pokušava se i tu naći oblika, koji bi odgovarali i praktičnosti i zahtjevima ljepote.

Nekoliko starijih kadionica čuva se u Hrvatskom Narodnom Muzeju, u odjelu za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu. Jedna je građena po uzoru gotških monstranca, nekoje su barokne, a jedna je djelo iz prve polovice XIX. stoljeća, učinjena iz mjedi tako, da se i gornji dio prošupljio ornamentalno poredanim laticama cvijetova i geometrijskih figura.

R é s u m é: — Dans cet article l'auteur montre, comme il l'a fait déjà au Ier vol. de cette revue, dans son article sur le développement du calice, qu' en Croatie-Slavonie, pour les monstrances et les encensoirs, on employait toujours des formes contemporaines. Naturellement la forme s'est souvent conservée longtemps après sa période d'épanouissement, et c'est dans ces périodes de transition, que sont créées souvent des oeuvres qui témoignent du plus grand goût. Au nord et au nord-est, mais surtout à l'est la Croatie montre des influences de l' Europe septentrionale, tandis que du côté du littoral croate l'influence italienne est aussi très forte.